

**ЮВІЛЕЙНА ШАШКЕВИЧАНА
(ДО 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БУДИТЕЛЯ
ГАЛИЧНИНИ)**

УДК 821.161.2–1.09”18/19”(042.3)

**З НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
ІВАНА ОВКСЕНТІЙОВИЧА ДЕНИСЮКА**

Лариса Бондар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Подано тексти лекцій професора І. О. Денисюка про М. Шашкевича та І. Вагилевича.

Ключові слова: романтизм, творча індивідуальність, громадянська лірика, епічна та історична поезія, інтимна та пейзажна лірика, балада.

Пригадується, наш улюблений професор дуже не любив, коли говорили про нещасливу та гірку долю Івана Франка, життя і творчість якого він всебічно досліджував протягом десятиліть, понад десять років очолюючи Інститут франкознавства ЛНУ: «Як можна казати – нещасливий, якщо стільки написав?» Це стосується і самого Івана Овксентійовича: незважаючи на те, що творчий шлях його був тернистим (міг би взяти за девіз *per aspera ad astra*), усе-таки попри все був щасливою людиною, позаяк, окрім кількох високолетних книжок, «на схилі віку» дочекався виходу в світ ще й вагомих чотирьох томів, позначених «його духа печаттю», де забрано його франкознавчі, фольклористичні студії. Це стало можливим завдяки тому, що вірні учні старанно зібрали їх докупи. Пірнувши в «морську глибину» Професорового універсуму, вони винесли звідти «дивнії перли» високої мудрості на поверхню української науки, зробивши їх доступними широким колам гуманітаріїв. Щоправда знайшлися й інші учні, котрі зробили все, щоб цей унікальний чотиритомник не був удостоєний найвищої нашої нагороди – Шевченківської премії.

Це один із «тернів на шляху», яких було немало. Проте переважали троянди. Найбільшою радістю було спілкування зі студентами, «молодими духами», як їх називав. З якою гордістю говорив про сорок припливів і відпливів студентських поколінь, до яких був причетний! Професор був неперевершений у своєму улюбленому курсі – історії української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Але був проскрибований ще й у той спосіб, що його від нього відлучали, і то на довший час. Казав, що читав усе, починаючи від давньої літератури та вступу до літературознавства і до історії літератур народів СРСР. На мене

особисто найбільше враження справили його лекції з порівняльного літературознавства, та що там враження! – вони стали, як тепер кажуть, методологічною основою моєї кандидатської дисертації. І от усі ці «многоцінні перла» перебувають тепер у професорському архіві і просяться у світ. Окрім того, є ще й таке безцінне джерело, як студентські конспекти. Талановита й сумлінна Ірина Роздольська-Яремчук відновила текст унікального спецкурсу «Проза Івана Франка» (я кілька разів пропонувала Іванові Овксентійовичу його «опублічити», та він не надавав значення «усному літературознавству»), отож, тепер настала пора видати ці тексти (як свого часу були відтворені за конспектами геніальні лекції Миколи Зерова). Так само на часі публікація архівних матеріалів.

У моєму архіві зберігся текст лекцій про Маркіяна Шашкевича та Івана Вагилевича. Невідшліфований стилістично (а саме взірцевим ступенем стилістичної «відшліфованості» відзначаються друковані праці професора Денисюка), він (текст), незважаючи на певну «розхристаність», справляє велике враження. Насамперед подивовує національна заангажованість лектора, хоча самого терміна «національний» доводилося уникати, щоб не накликати на свою голову зайвих неприємностей від вірних слуг режиму. Іван Овксентійович не раз оповідав, як він під час відвідин ідеологічного цербера мусив навіть удатися до фальсифікації в назві Франкової статті «Націоналізм та інтернаціоналізм в сучасних літературах», пропустивши перше слово, щоб той не причепився, бо вже мав сумний досвід спілкування з ним: «А чому-то збірки Лесі Українки виходили у Львові та Чернівцях?» (треба, бач, щоб у Києві, а ще ліпше – у Москві). За такою логікою автентична назва Франкової статті – то вже суцільна крамола. Отже, не можна було говорити студентам про національне відродження, – ну, тоді скажемо про українське. Перша фраза, у якій стисла характеристика всієї творчості М. Шашкевича: «Піонер українського відродження, будитель, він перший прокинувся після трьохсотрічної сплячки й почав будити інших: «Вставайте!». Шашкевичева «Веснівка» трактується як символ відродження (само собою зрозуміло – якого!), як народна пісня, якою «попробувала С. Крушельницька поговорити з царем – заспівала в його крижаному палаці про весну народу, його життєупругість, бажання розвиватися і цвісти». Лектор відважно цитує «Русланові псалми» («Вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце та й віра руська») і, за класифікацією професора, «вірш про рідну мову» «Руська мати нас родила». Наголошується на важливості думок М. Шашкевича про горду історію великого народу («мала Русь своє письмо, мала Русь свою словесність» – як же це й досі актуально!), про єдність української землі (ще актуальніше!): Маркіянів бандурист – то «співець усього українського народу», бо співає про «Бескид карпатський і східноукраїнський степ, бурхливий Дніпро».

Професор підкреслює, що образ співця-бандуриста притаманний творчості всіх українських романтиків, і так розмова плавно переходить у русло улюбленого (поруч із модернізмом) Денисюкового напрямку – романтизму. І це теж було балансування на грані: адже за часів тоталітарної уніфікації найвищим досягненням світової літератури вважався реалізм, і то непростий, а соціалістичний, а романтизм вважався чимось другорядним, а то й шкідливим

(реакційний романтизм!). У професорських лекціях не знайдемо протиставлення «прогресивного» й «реакційного», «активного» й «пасивного» романтизмів. Коли ж згадуються імена М. Костомарова й А. Метлинського, то без жодних дискримінаційних дефініцій, з метою вияснення «іншого романтика, іншого романтизму» (Ю. Шевельов): «Його романтизм більш тенденційний і впевнений – це активний порив, енергія і динаміка ритму, якої романтизм до цього не знав». Відзначається «масштабність мислення ширяння думкою через простір і час – щось аналогічне Шевченкові».

Чітко окреслюються прикмети особистості М. Шашкевича. Це більша тенденційність, пристрасна упевненість у потребі боротьби проти суспільного мороку і виразна, неповторна творча індивідуальність, яка захоплює й змушує за собою йти. Ім'я ще одного генія зринає в контексті М. Шашкевича: «Він міг би повторити гасло Міцкевича: “*Miej serce i patrzaj w serce*”». Автор виявив неабияку відвагу, наводячи контроверсійну цитату з Франкового листа: «Що сама особистість С. Воробкевича в високій мірі буденна і дрантива, то й поезія його абсолютно не гріє і не морозить нікого. А Шашкевич написав лише кілька кусників, досить не викінчених щодо форми, – а прецінь вони чарують і завжди будуть чарувати читателя тим, що випливали з серця чистого, з душі і темпераменту оригінального і дуже симпатичного». Не пошкодував І. Франко С. Воробкевича, зате ж яка влучна характеристика Маркіянової особистості. До речі, І. Франко – найбільш цитований автор (звичайно, не обійшлося й без не менш парадоксального, хоча й часто повторюваного твердження про революційний характер «Русалки Дністрової»). Окрім того, є посилання на М. Устияновича, О. Пипіна, О. Білецького, О. Петраша, М. Шалату. Але домінує авторське бачення, звертає на себе увагу вдумливий аналіз одного вірша («Веснівка»), який так імпував професорові і до якого заохочував своїх молодших колег – літературознавців і фольклористів, витворюючи таким способом львівську школу інтерпретації тексту, що є сучасним вагомим науковим здобутком.

Найціннішим, концептуально насиченим є розділ Денисюкової лекції, присвячений особливостям поезики Шашкевичевої лірики. «Шашкевич як поет характеризується: 1) більшою інтимізацією, 2) настроєністю, 3) намаганням по-своєму трансформувати фольклорний образ, 4) урізноманітненням жанрового спектру, жанрової палітри», – так на початку сформульовано головні її риси. А далі йде розшифрування кожного з пунктів, підкріплене яскравими прикладами. Так, до засобів інтимізації віднесено появу ролевої лірики, діалогічної лірики, урізноманітнення інтонаційної кардіограми. Виділяються інтонація закликів, питальні інтонації, інтонація прокльону, інтонації благальні. А настроєвість Маркіянова позначена переливами настроїв, поєднанням тужливих акордів з акордами мажорними, закличними. Професор зазначає, що фольклоризм М. Шашкевича виявився в імітації народнопісенних жанрів – колядки, думи, в використанні фольклорних образів-символів, народнопісенних паралелізмів, коротких прикметників. Та найбільше він захоплений тим, що Маркіян не просто вживлює в тканину вірша пісенний образ, як це було до нього (та й після нього), а «трансформує образи, оживлює штампи, перевертає їх, як поліна у вогні» (а це

вже знаменита денісюківська образність!), і тому й з'являються такі епітети, як «лихі води» чи «доля-гадина», «традиційне порівняння хлопця з місяцем, а дівчини з зорею світить новими гранями в динамічному контексті». Жанрова амплітуда лірики надзвичайно багата – тут маємо такі жанри, як: посланіє з різновидами посланія-заклику і посланія-каяття, жанр веснянки, жанр думки, історичний образок, лірична коломийка, пейзажний малюнок, інтимно-пейзажний вірш, пісеньки і грачки діточії, фрагменти, псалми, переспіви, переклади, байки.

Як бачимо, спостереження професора І. О. Денісюка над творчістю М. Шашкевича не втратили своєї новизни і до нашого часу. Це стосується і його розмірковувань з приводу творчості І. Вагилевича. Тут бачимо те саме вміння в одному абзаці (вступному) подати стислий літературний портрет письменника в мініатюрі: «У юний, запальний, штурмовий період своїх літ – це бойовий соратник і побратим невгомного Маркіяна – потім поміркований, битий горем, переважно безробітний учений, що сидів на підлозі серед книг у подертому халаті і в професорській шапочці – усіма забутий. А проте в його нерівних наукових працях є живуці джерела – поруч з романтичною фантастикою – влучні спостереження дуже освіченої і пристрасної, живої людини. Та й своїми нечисленними віршиками вносив свій якийсь порив, динаміку, пристрась, захоплював бескидською мовою з праджерел, її поетикою самого Шевченка».

«Нечисленні віршики» – то дві, зате об'ємні балади «Мадей» та «Жулин і Калина», розлогий аналіз яких і становить зміст лекції. Усупереч Вагилевичевій дефініції (поєми) професор вважає їх баладами, бо тут є риси притаманні саме баладі, зокрема «незвичайна ситуація, трагічна, несамовита кінцівка». Причому, «Мадей» – зразок героїчної балади з героїчними постатями самого ватажка Мадея і його «тисяч гарних легіників»: «Постаті лицарів цих романтично гіперболізовані, яснобарвними епітетами прикрашені. Вони – рух, жага, порив». Пильне око дослідника помітило, що «це не опришки навіть, це організоване військо з прапорами». А перед цим логічним висновком звучав розлогий опис того війська, над яким «яснобарві прапори сяяли», тож вдумливий студент міг собі домислити, яких саме ясних барв (кольорів) були ті прапори... Проте основна увага скупчується не на змістових параметрах, а на питаннях поетики, що було притаманне І. О. Денісюкові з перших його кроків на літературознавчому полі. У «Мадеєві» його захоплює те, що «кожна строфа, кожний фрагмент балади має іншу тонацію настрою», а також майстерність І. Вагилевича в творенні настроєвого пейзажу. Однак навіть ці риси високої майстерності меркнуть перед майстерністю Вагилевича-баталіста: «Вагилевич – майстер батальної сцени – її звуки, іржання коней, свист стріл, свист ратища, рев лютий болно, брязк мечів створюють динаміку і пафос у поєднанні з зоровими враженнями. Тут і психологічний стан борців – лютий крик Мадея, його скрегіт зубовний, тут і співчуття авторське, який голубливими словами неначе хоче спити біль ран». Завершують ці проникливі роздуми про «Мадея» відгуки про баладу найвищих авторитетів – Т. Шевченка й І. Франка.

Іншій баладі – «Жулин і Калина» присвячено уваги значно менше. Очевидно, професор у цьому випадку ототожнює автора з героєм пушкінського

героя з «Євгенія Онегіна», який «писал темно и вяло, что романтизмом мы зовем» (саме цією іронічною цитатою, пам'ятаємо, розпочиналася високолетна теоретична Денисюкова лекція про романтизм, сусідувала з нею ще іронічніша дефініція Вяземського: «Романтизм – это как домовый, все знают, что он есть, но никто его не видел», авторка цих рядків уперше почула цю формулу з ризикованою заміною романтизму на соцреалізм, авторство ж приписувалося академікові О. Білецькому). Отож, «писал темно и вяло», тому в баладі стільки хаосу, недомовленості, а відтак і незрозумілості. Ось стисла характеристика «Жулина і Калини»: «У центрі уваги автора – болючий хаос почувань персонажа. Цьому хаосові почуттів відповідає й хаотичний, фрагментарний, нечіткий сюжет. Усе покрито імлюю гнітючої несамовитості».

А загалом І. Вагилевич імпував професорові Денисюкові різнобічністю своїх захоплень, одержимістю в художній і науковій творчості, громадській діяльності. Він відзначає його заслуги як перекладача (перший переклав повністю «Слово о полку Ігоревім», а також «Краледвірський літопис», сонети Яна Коллара) і особливо фольклориста. На думку професора, його «Передговор к народним руським пісням», уміщений у «Русалці Дністровій», зігрітий гарячою любов'ю до свого народу, його культури. Для Маркіянового однодумця Київська Русь – невід'ємна частка історії нашого народу, безсумнівною є також ідея єдності Русі-України. У вагилевичівському прославленні героїзму народу, «сильних чувств», «лицарських діл», притаманним думам, цьому геніальному епосові українського народу, – робить висновок учений, – проявилася революційна тенденція (І. Франко), прихована навіть у наукових статтях «Русалки».

Це один із тих шляхів наукових пошуків, на який спрямовує нас І. О. Денисюк. І досі ще не досліджений як слід науковий доробок «Руської трійці», зокрема вклад її діячів у творення основ української літературної мови, у становлення її стилів – наукового, публіцистичного, що було абсолютно неможливим в умовах царської Росії через заборону української преси і українських наукових видань. Стільки думок викликає лише одна не призначена для друку лекція. В архіві вченого зачаївся неоціненний скарб його усного, живого, емоційного, мудрого слова, адресованого студентам. Щасливі ті «молоді духи», які слухали Денисюкові лекції. Ми, його учні, маємо подбати про наступні покоління студентів, позбавлених цього щастя. Наш обов'язок – зібрати й «опублічити» весь скарб Денисюкового «усного літературознавства», зробити його доступним для широкої літературної громадськості.

Маркіян Шашкевич (1811–1843)

Піонер українського відродження в Галичині, будитель – він перший прокинувся після трьохсотрічної сплячки й почав будити інших: – «Вставайте!».

«Судило нам ся послідніми бути. Бо коли другі слов'яни верха ся дохоплюють і єсли не вже, то небавком побратаються з повним ясным сонцем, нам на долині в густій мраці гибіти». Він почав розганяти «мраки тьмаві» і вірив

непохитно в сонце – в прогрес. Він сам світився пломенем у темряві, вибухував з свого серця вогонь і вмів ним зогріти інших.

Творчість М. Шашкевича йде в руслі романтизму. Але його романтизм чіткіше заманіфестований, ніж романтизм А. Метлинського, М. Костомарова, більш тенденційний і впевнений – це активний порив, енергія і динаміка ритму, якої ще український романтизм до цього не знав.

Отже, М. Шашкевич виступає з такими чіткими прикметами, які окреслюють його індивідуальність:

1. Більша тенденційність, пристрасна упевненість у потребі енергійної боротьби проти суспільного мороку.

2. Виразна, неповторна творча індивідуальність, яка захоплює й змушує за собою йти.

Іван Франко давню українську літературу називав імперсональною, тобто такою, в якій особа автора не відчувається. Натомість при оцінці М. Шашкевича раз у раз підкреслює неповторність його особистості, отой «образ автора», який конкретизується в його широті, отой «індивідуальний, суб'єктивний характер, що дає нам можливість із-за кожного стиха бачити особистість поета, його симпатичну вдачу і шире серце [...] Мова богів, як колись названо поезію, тут стала кристалізованою, очищеною мовою людського серця і зверненою до серць усіх інших людей».

Він міг би повторити гасло А. Міцкевича: «Miej serce i patrzaj w serce».

М. Шашкевич прагнув «розтродити» серця людей, що мохом поросли інертності.

У листі до Климентини Попович Іван Франко порівняв С. Воробкевича й М. Шашкевича: «Що сама особистість С. Воробкевича в високій мірі буденна і дрантива, то й поезія його абсолютно не гріє і не морозить нікого. А Шашкевич написав лише кілька кусників, досить не викінчених щодо форми, – а прецінь вони чарують і завжди будуть чарувати читателя тим, що впливали з серця чистого, з душі і темпераменту оригінального і дуже симпатичного».

Сучасники називали його солов'єм, який, як любляча мати за дитиною, «о руськім щастю плаче і недолі» (Устиянович).

І. Франко підкреслював ще, що М. Шашкевич «людина наскрізь симпатична і проста, огріта неложною любов'ю до рідного народу і непохитно певна своєї дороги як у штуці, так і в життю». А ще перед ним О. Пипін:

«Шашкевич – самая характерная личность всего кружка... человек живой, талантливый, страстный и, вероятно, искавший ясных решений».

Дивовижно мало написав М. Шашкевич і дивовижно великою була його слава і вплив на літературний процес. Один попис казав: «Що ж таке зробив? Нічого такого, книжечку, не товщу, як палець». Ліричних поезій всього 30, а деякі з них – фрагменти на чотири рядочки, але вони – неначе іскри з кресала – розпечений кремій, що запалює, збуджує племінь.

Умовно лірику можна класифікувати, розбити на три групи:

1. Громадянська.
2. Епічна та історична поезія.
3. Інтимна та пейзажна.

Але громадське тут стає інтимним, історичне – сучасним, пейзажне – патріотичним.

Є в М. Шашкевича такий собі пейзажний віршик «Веснівка» – «Цвітка дрібная». Віршик про скромну весняну квітку, пролісок чи що.

Цвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
«Нене рідна́я!
Вволи ми волю –
Дай мені долю,
Щоб я зацвіла,
Весь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце, ясна,
Як зоря, красна,
Щоби-м згорнула
Весь світ до себе!»
«Доню, голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко;
Бо вихор свисне,
Буря загуде, –
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш, –
Жаль серцю буде».

Дрібная цвітка – це великий символ тих весняних сил, що розцвітають наперекір вихрам і негодам – бурям. Це жагуча жадоба жити, сіяти, вабити весь світ. Дослідники порівнювали «цвітку дрібную» з «Русалкою Дністровою», з поривами «Руської трійці», але символ тут ширший – це символ відродження. «Веснівка» стала народною піснею, нею поспробувала С. Крушельницька поговорити з царем – заспівала в його крижаному палаці про весну народу, його життєупругість, бажання розвиватися і цвісти.

Ось чому справедливо і влучно пише Михайло Шалата про «Веснівку»: «Зовні позбавлений публіцистичності, цей твір у м'якому мелосі криє політичний підтекст. В алегоричному образі “цвітки-веснівки” втілено прогресивні поривання до вільного життя».

Громадянські вірші М. Шашкевича овеснянені, нагріті сонцем і буйними соками, енергією росту й діяння.

Мотиву «мрак тьмавих» протиставлений мотив «світла». Поет висловлює заклик до єднання сил усього прогресивного слов'янства.

Такі заклики з величезним сердечним пафосом висловлені у вірші «Слово до чителєй руського языка»:

Дайте руки, юні други,
Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.
Разом, разом, хто сил має,
Гоніть з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє, –
Разом к світлу, други жваві!

Можливо, позитивна програма ще неясна, але непохитна упевненість у любові до свого рідного, руського, слов'янського.

«Вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возьмеш милості і віри не возьмеш, а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце та й віра руська», – писав М. Шашкевич у поезії в прозі «Русланові псалми».

М. Шашкевич боровся проти польсько-шляхетської експансії на західноукраїнських землях, боровся за кирилицю проти Abecadla, боровся за народну мову в літературі і за літературу, яка була б голосом народу.

У фрагменті «До читателя» він писав, що в мові – «душа народа», «многосложна, согласна музыка народа», нагадував, що «мáла Русь своє письмо», «мáла Русь свою словесність». Він проголошував: «пиши, як чуєш», а «читай, як видиш».

Література будь-якого народу є вираженням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зродитися, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві, щоб не була подібна до того райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому постійно висить у повітрі. Література є постійною потребою народу. Саме в цьому аспекті слід, очевидно, інтерпретувати вірш про рідну мову:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова їй немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбаєм?

М. Шашкевич обстоював гідність того «поруганного смерда», якого й за людину не вважали. Обстоював, за словами академіка О. Білецького, «ідею людської гідності селянських мас, ідею їх права на громадянську рівність».

«Крізь сумні, жалібні ноти... прориваються мотиви віри в майбутнє, мотиви оптимістичні, кінець кінцем пануючі над усім іншим».

Хіба ж не таким оптимізмом, мажором віє від такого фрагментика:

Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин,
Най свободоньки сонечко зблисне:
Ти не неволі син!

М. Шашкевич неначе засвічує «свободоньки сонечко» у камінному сні інерції, застою, нагадує – «ти не неволі син!».

І це мало революційне значення, кликало до думання, пошуків, до чину. І. Франко саме в такому «чутті» вбачав революційний пафос поезії.

«Заки може початися серйозна, тверда праця розуму, мусить уперед дух людський прилагодитись не тільки наукою, але й зрушеннями чуття; заки почнеться рух, – мусить постати бажання руху і заки мисль увійде в свої права, мусить постати задум.

Ціла “Русалка” – се немов неясний порив чуття людського серед загального отупіння та одичіння. Се її найбільша, найреволюційніша ціха».

Отже, громадянські мотиви М. Шашкевича – це заклик до боротьби проти суспільного мороку, до боротьби за сонце свободи, мотив непохитної віри у стійкість патріота, заклик до відродження літератури рідною мовою, обстоювання гідності раба – «ти не неволі син».

Але при всьому заклику до самосвідомості, немає у М. Шашкевича мотивів національної виключності – є мотив дружби народів, заклик до єднання слов’ян. він увібрав у себе культури всього слов’янства – від Москви (студіював О. Пушкіна) до сербів, від Волги до Дунаю. Оспівав славу Новгороду й Києва, поруч поставив автора «Слова о полку...» і «Краледвірського рукопису». З цього приводу характерний високоідейний вірш «Згадка», тут уславлення віковичної слов’янської кривності, єдності, слави:

Заспіваю, що минуло,
Передвіцький згану час, –
Як весело колись було,
Як то сумно нині в нас.

.....
Новгорода сила й слава
Світом цілим зголосла,
Києва золота глава
Під небеса ся звела.

Слави дочка величана
На світ цілий сіяла,
Піснь Люмира, піснь Бояна
Голосніше їй гула.

Як слов’яни колись жили –
Журна думка лиш згадат.
Із русина щирою груди
В побратимий летить край,
Побратимі де суть люди, –
Поза Волгу, за Дунай.

Вражає масштабність мислення, ширяння думкою через простір і час – щось аналогічне Шевченкові.

Немає натуралістичних деталей, як у А. Метлинського, камерності, є масштабний пафос, сміливий штих, енергія поетичного мазка – є громадянський пафос, певна трибунність.

Як і у всіх романтиків, і в М. Шашкевича є образ співця-бандуриста. Ось фрагмент поеми «Бандурист».

Бандурист тут нагадує шевченківського Перебендю, цей Соловей старенький – бажаний гість, його поява – «мов сонце на небі», від його пісні «старі молодіють», дівчатам «тьохкають серденька», але характерно, що він «нові несе пісні, Пісні нечувані і думки незвісні».

Він не усамітнюється, не відчужується, грає в оточенні численних слухачів:

Молодь обступила, як цвіточку пчоли,
а старшини сіли
Струни його –
і стали гриміти як бескидським громом,
І стали гриміти та степовим шумом,
то знов заскипіли, як води старого отця
Славутиці – бо о нім думає
Півець і мислю чєсть єму співає.

Отже, Бескид карпатський і східноукраїнський степ, бурхливий Дніпро – це співець усього українського народу, М. Шашкевич – співець усього слов'янства від Волги до Дунаю.

Образ співця конкретизується у примітках до перекладів «Краледвірського рукопису». Він – у боротьбі з народом. М. Шашкевич вгадав спорідненість творця «Краледвірського рукопису» з автором «Слова» – істинний побратим віщого співця «о поході Ігоря на вовчих половців» – «одна дума, одно серце, одні живіт і струни».

Отакими є «живі струни», характерні і для поезії М. Шашкевича.

Деякі риси Шашкевичевої лірики. Лірика Л. Боровиковського, М. Костомарова, А. Метлинського все ще імперсональна, ліричне «я» не виступає як її суб'єкт. Як поет М. Шашкевич характеризується:

- 1) більшою інтимізацією;
- 2) настроєвістю, урізноманітненням ритміки, динамізацією;
- 3) намаганням по-своєму трансформувати фольклорний образ;
- 4) урізноманітненням жанрового спектру, жанрової палітри.

I. Засоби інтимізації. Поява ролевої лірики, діалогічної лірики, урізноманітнення інтонаційної кардіограми.

У М. Шашкевича відчутна **інтонація заклику**, інтонація нової енергійної дикції:

– Дайте руки, юні друзи,
Серце к серцю най припаде!

Це не команда, а мова серця, мова друга. Тут засобом інтимізації служить інтонація звертання й оте «юні други», образ рук з'єднаних, образ злучених сердець – «серце к серцю най припаде».

Питальні інтонації зустрічаються часто, відповіді на них драматизують виклад, оживляють його, роблять враження безпосередньої імпресії:

– Хто вміє? Хто вдасть? – Ум сильний, високий (До ***).

– Чи то вірли крильми б'ються,
Чи зірки сіяють?
Ні!.. То козак з врагом туться,
Мечами блискають.

Введення прямої мови:

«Гей, молодці, за свободу!» – до них промовляє» («О Наливайку»).

Інтонація прокльону:

– А бодай ви, лихі води, в лугах заблудили,
Що ви мою ясну зорю та під себе вбили.

Інтонації благальні:

– Отче, ох, отче,
Прости ми, отче, прости! Бач, я ся каю.

II. Настрєвість. Переливи настроїв – тужливі акорди й акорди мажорні, закличні. Цьому сприяє ритміка – то уповільнена, то рвучка, енергійна.

Це настрій *сумерку* вечірнього, зажури:

Сонце ясне померкло, світ пїтьма насіла,
Вшир і вздовж довкола сум ся розлягає.
Чагарями пустими тьма вовків завила,
Над тином опустілим галок гамор грає.

Образи пїтьми, суму, виття вовків, гамору галок – у кінцевих рядках.

А ось мажорний настрій. М. Шашкевич – майстер зображення руху, динаміки, яка відповідає енергії героя:

Чи то сокіл пташку жене?
Чи то буря хмару несе?
Чи люта джума летить?
Ні. – То козак конем садить!

Жене, несе, летить, садить – такий дієслівний ряд, наснажений рухом, доланням простору («Погоня»).

Бо хто русин – підлітайте
Соколами на врага!
Жваво в танець, заспівайте
Піснь веселу: гура-га!

Легіти соколом, пускатися в жвавий танець, співати веселу пісню, бойовий крик «гура-га» – все це асоціативний мажорний лад.

Гей, хто русин, – за ратище,
В крепкі руки – меч ясний,
Шпарка стріла най засвище, –
Гордий ляше, день не твій!

Це настрої упевненості в перемозі крепких рук, і ясних мечів, шпарких стріл русичів. Кожне ключове слово емоційно насажене.

III. Фольклоризм М. Шашкевича. Він виявився в імітації народнопісенних жанрів. Так, «Хмельницького обступленіє Львова» написано, як зазначає автор, «строєм народної пісні». Але якої – ладом колядки і думи.

Перша строфа – імітація колядкового стилю, колядкової епіки:

Ой у чистім полі да близько дороги,
Там стоїть наметець великий, шовковий,
А у тім наметі стоїть стіл тесовий,
Да гетьман Хмельницький сидить кінець стола.

Друга строфа своїм дієслівним живописом нагадує думу:

Військо куренное в похід виступало,
Ляхи розроняло да Львів обступляло.

Такі дієслівні рими, як у думі.

У М. Шашкевича – фольклорні образи-символи – *калина червона, соколонько, коник, доля, зозуля, ворон чорненький*.

Народнопісенні паралелізми для передачі психічного стану:

Зашуміла дібровонька, листом зашуміла,
Затужила дівчинонька, серцем затужила.

Але М. Шашкевич виходить за межі фольклорних трафаретів, оживляє епітети:

О, як тяжко, побратиме, твед камінь глодати,
Ой ще тяжче бездольному в світі пробувати.

Зверніть увагу на оте «*тверд камінь*». У М. Шашкевича є ще «*поган-татар*» та інші короткі форми прикметників, як і в фольклорі.

Але М. Шашкевич і трансформує образи, оживлює штампи, перевертає їх, як поліна у вогні.

Є в нього епітет *лихі* води:

– А бодай ви, лихі води, в лугах заблудили,
Що ви мою ясну зорю та під себе вбили.

А ще: «Вітер – тихесенький, Вітер – вітросенько».

Заклик до вітру, що має легкі крила, погладити біле личко милої.

Доля – гадина.

Традиційне порівняння хлопця з місяцем, а дівчини з зорею світить новими гранями у динамічному контексті:

Нісся місяць ясним небом
Там, де зоря ясна;
Летів хлопець чистим полем,
Де дівчина красна.

Не місяць ясний, а небо ясне. Місяць *нісся*. Хлопець *летів* (не сказано на чому, а ми уявляємо, що на коні).

IV. Досить багата жанрова амплітуда лірики.

1. Це жанр послання-заклику («Слово до чителів руського языка»), посланіє («До ***») до невідомої особи.
2. Посланіє-каяття («Син любимому отцю»).
3. І просто послання – «Побратимові», «До Julii», «До милої».
4. Жанр веснянки («Веснівка»).
5. Жанр думки «Думка», «Лиха доля», «Туга за милою», «Сумрак вечірній»).
6. Історичний образок – «Хмельницького обступленіє Львова», «Болеслав Кривоустий під Галичем», «Погоня».
7. Лірична коломийка.
8. Пейзажна лірика.
9. Інтимно-пейзажна лірика – «Підлисса», «Спомин», «Над Бугом».
10. Пісеньки і грачки діточії.
11. Фрагменти
12. Псалми.
13. Переспіви (за Юліаном Величковським)
14. Переклади.
15. Байки («Опихане, пане?»).

Іван Вагилевич
(1811–1866)

Псевдоніми І. Вагилевича – Далибор, Волк Заклика. У «Русалці Дністровій» надрукував дві свої балади, зібрані ним народні пісні та спробу їх теоретично-поетичного осмислення – статтю «Передговор к народним руським пісням».

У юний, запальний, штурмовий період своїх літ – це бойовий соратник і побратим невгомного Маркіяна – потім поміркований, битий горем, переважно безробітний учений, що сидів на підлозі серед книг у подертому халаті і в професорській шапочці – усіма забутий. А проте в його нерівних наукових працях є живучі джерела – поруч з романтичною фантастикою – влучні спостереження дуже освіченої і пристрасної, живої людини. Та й своїми нечисленними віршиками вносив свій якийсь порив, динаміку, пристрасть, Захоплював бескидською мовою з праджерел, її поетикою самого Т. Шевченка.

Народився 2 вересня 1811 року в селі Горішньому Ясені нинішнього Калуського району (Івано-Франківська області), закінчив Станіславську гімназію.

1830–1838 роки навчався у Львівському університеті. Радикальніший у поглядах за Я. Головацького. Ходив у народ і дорікав Я. Головацькому, що той був серед народу пасивним реєстратором, а не ніс під сільську стріху передові сміливі думки. Кинув університет і, мандруючи горами, виступав перед селянами як палкий трибун і агітатор.

Арештовано, поліція зажадала від батька, щоб син «не вештався по селах і не підбурював народ».

Захоплювався етнографією, історією та археологією, листувався з ученими-славістами – П. Шафариком, М. Погодіним, О. Бодяньським, П. Лукашевичем, І. Срезневським; його наукові розвідки появлялись у чеській і польській періодиці.

Не маючи змоги присвятити себе науці в умовах цісарської Австрії, І. Вагилевич звертався в 1847 році до російського уряду з проханням дати йому посаду на кафедрі слов'янських мов у Києві або Харкові, але безрезультатно.

Два роки працював священиком, покинув парафію і став редактором газети «Дневник руський», яка на дев'ятому числі закінчила своє існування. Далі – безробіття, злидні, смерть.

* * *

Літературно-художня спадщина невелика: дві балади, друковані у «Русалці Дністровій» – «Мадей» і «Жулин і Калина».

Останнім часом у архіві виявлено вірші і поезію в прозі польською мовою, уривок з драми. Друковані в «Русалці» речі називають поемами, однак правильніше – це балади (незвичайна ситуація, трагічна, несамовита кінцівка).

Причому, «Мадей» – зразок героїчної балади, трагічне закінчення – героїчна смерть ватажка боротьби карпатських воїнів з угорськими військами не применшує бойового пафосу балади. Балада наскрізь романтична, причому романтизм активний. Автор змальовує легендарну постать народного ватажка,

борця за вітчизну, звеличує волелюбність, нескореність, волелюбний дух верховинців.

Сивий ватажок Мадей веде за собою на конях «тисяч гарних легіників». Постаті лицарів цих романтично гіперболізовані, яснобарвними епітетами прикрашені. Вони – рух, жага, порив. Мова – дзвінка, жива, ритміка динамічна.

«Дзвінко пісенна мова прозвучала мелодійним акордом у шумі тодішньої книжково-словесної какофонії» (О. Петраш).

На високій Чорногорі
Буйні вітри віють,
На зеленій полонині
Сірі вовки виють;
Тисяч коней вороненьких
В байраках ірзас,
Тисяч гарних легіників
Коників сідлас.
А ватажко сивий Мадей
Зморщив густі брови,
Чорні очі заблищали
Та жаждою крові.
Поверх коней яснобарві
Прапори сіяли,
Байраками і дебрами
Ратища мелькали.

Як бачимо, це не опришки навіть, це організоване військо з прапорами.

Кожна строфа, кожен фрагмент балади має іншу тонацію настрою. Характерний настроєвий пейзаж – він супроводжує у поході лицарів, акомпанує звукам битви.

Він то грандіозний, мажорний («висока Чорногора, буйні вітри»), то зловіщо-сумний:

Мрачно, скучно на майдані,
Пітьма ся чорніє,
З верх Бескида глухий дубот
Бором ся шибас,
Тьмою-вихром ідуть угри,
Дебр ся улягає.

Мадей подібний до Ігоря у «Слові», він не здатний на ганьбу відступу, він не може вертатись

з соромом додому
Глухов пуцев, темнов ночев
Блудити по лому;
З безчесними оченьками
Ясне сонце зріти...

І. Вагилевич – майстер батальної сцени – її звуки, іржання коней, свист стріл, свист ратища, рев лютий бою, брязк мечів створюють динаміку і пафос у

поєднанні з зоровими враженнями. Тут і психологічний стан борців – лютий крик Мадея, його скрегіт зубовний, тут і співчуття авторське, який голубливими словами неначе хоче спити біль ран («кровця виступає, ніженьки мліють»),

Моїх вірних легіників
Кості ся білють.

Зозуленька «закувала жалібненько» – «Мадей у неволі». Ось цей уривок, опис битви:

Труб роги зубровії,
Сумно коні рзають,
Шумлять тучі срібних стрілок
Та мечі бряжчають.
А з байрака летить шпарко
Остроє ратище,
Заточився під Мадеєм
Кінь на колодище...

Люто кликне сивий Мадей,
А дебр заклекоче,
Вовком вержесь в вражі тучі,
Кров рікою точить,
Куда ратище засвище –
Кінь їздця волочить.
І рев лютий, мрак темніший
По сирім майдані...
Дзвонять коні, бряжчать мечі,
Тьмюють стріли калені.
А з Мадея дев'ять стрілок
Ссуть кровцю теплу,
З білих грудей три ратища
Влекуться землею,
Сивий Мадей утомився,
І ноженьки мліють,
З слідів кровця виступає,
Груди ся чорніють.
Вже ж за шию ужевками
К мажі прив'язаний,
За рученьки і ніженьки
Вкований в кайдани...

Гомін битви, завзяття ватажка, а не його полон – це в баладі головне. Оспівування боротьби проти угорських поневолювачів саме в той час, коли західноукраїнські землі були в складі Австро-Угорської імперії, мало прозорий суспільно-політичний підтекст – «Ти не неволі син».

Баладу цю читав Т. Шевченко. П. Лукашевич писав авторові:

«Коли вашу листину получил, в той час читовали з паном Шевченком Вашого “Мадея”. Дарите нас чистою мовою бескидською, ібо вона наша прадідівська».

Іван Франко: «Той «сивий Мадей» І. Вагилевича, так сердечно і тепло списаний, – як же симпатичний нам, хоч і знаємо, що він чоловік «нелегальний».

Інший твір «Жулин і Калина» – типова романтична балада, яка зображує буйні пристрасті закоханих аж до самогубства, чари, несамовиту природу. Автор назвав її казкою. В історії літератури цей твір цікавий своїм психологізмом – чисто вже романтичним, без будь-якого бурлескного офарблення.

У центрі уваги автора – болючий хаос почувань персонажа. Цьому хаосові почуттів відповідає й хаотичний, фрагментарний, недовомлений, нечіткий сюжет. Усе покрито імлюю гнітючої несамовистості.

Непривітна глуха природа – темінь сива, тумани над Дністром, у густих корчах «тліють вовчі зірничі».

Жулин блуден, самооден
Обманцями ходить,
Через густе хаще дресь,
Болотами бродить...

Він склонив голову, «тяженько задумався І сльози не вронить...», лише обличчя зблідло, губи зів'яли – його «душа в печалі». Він проклинає розлучницю, яка розігнала «дрібні діти», спонукала залишити милу:

Ти не була мені щира,
К собі-сь принаждала:
Як роздав-єм срібло, злото,
З мене-сь ся сміяла.

Перед тим, як він має утопитися, з ватри появляється гарна діва. Але виявляється, що то відьма – це образ зрадженої, яка закликає його, вона тепер мешкає на дні Дністра, щось як Світезянка в А. Міцкевича.

Під нев земля ся розпала
І шезла кленучи;
Поверх поломінь палала
Синя, клекотюча...

Жулин «вергся в синій вир глибокий, В ріку бистренькую...»

Ранком два тіла крутилися у хвилях Дністра – Жулина і Калини, тримаючись за руки... Злетілись «ворон тучі» – тіло дзьобали Калини, очі випивали, а над Жулином висипали могилу...

Герой І. Вагилевича Жулин – незвичайно чутливий, сентиментальний, його переживання глибокі, щирі – тут каяття зрадника, його душевні терзання.

І. Вагилевич був перекладачем. «Перекладачі – поштові коні освіти» (Пушкін). 1836 року перший переклав «Слово о полку» повністю – прозою, а також з М. Шашкевичем «Краледвірський рукопис», вісім сонетів із Яна Коллара «Дочка Слави» – тут ідея всеслов'янської дружби та солідарності.

І. Вагилевич – фольклорист. Його друкований у «Русалці» «Передговор к народним руським пісням» зігрітий гарячою любов'ю до свого народу, його

культури. Він дає сконденсовану довідку в поетичній формі про Київську Русь, «коли руський нарід під верховодом великого князя в одно тіло ізріс», а «Руська земля честь і славу мала». І хоч не обійшлося тут без ідеалізації старовини, але тенденція була чітка – політична – показати історичний зв'язок Галичини з Київською Руссю. І. Вагилевич нагадує, як «нарід руський прославлявся, гараздував, бідився, боровся, розбивав тугу і надіявся».

Думи характеризує як «найчесніший образ борючихся і загибаючих стратенців», як «з Бескидів і всяких сторон розбігалися мстиві молодці за печальную неволю мирян». Буйні гадки, «сильніі чувства», «лицарські діла», буйність – характерні для дум, отже, І. Вагилевич славив героїзм народу. Це та революційна тенденція, прихована навіть у наукових статтях «Русалки».

FROM RESEARCH AND EDUCATIONAL HERITAGE OF IVAN OVKSENTIYOVYCH DENYSJUK

Larysa Bondar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article contains texts of lectures by prof. I.O. Denisyuk about M. Shashkevych and I. Vahylevych.

Key words: Romanticism, creative individuality, civic poetry, epic poetry and history, landscape and intimate lyrics, ballad.

С НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ИВАНА ОВКСЕНТИЕВИЧА ДЕНИСЮКА

Лариса Бондарь

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

Подано тексти лекцій професора І. О. Денисюка о М. Шашкевиче и І. Вагилевиче.

Ключевые слова: романтизм, творческая индивидуальность, гражданская лирика, эпическая и историческая поэзия, интимная и пейзажная лирика, баллада.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2011

Прийнята до друку 10.03.2011

